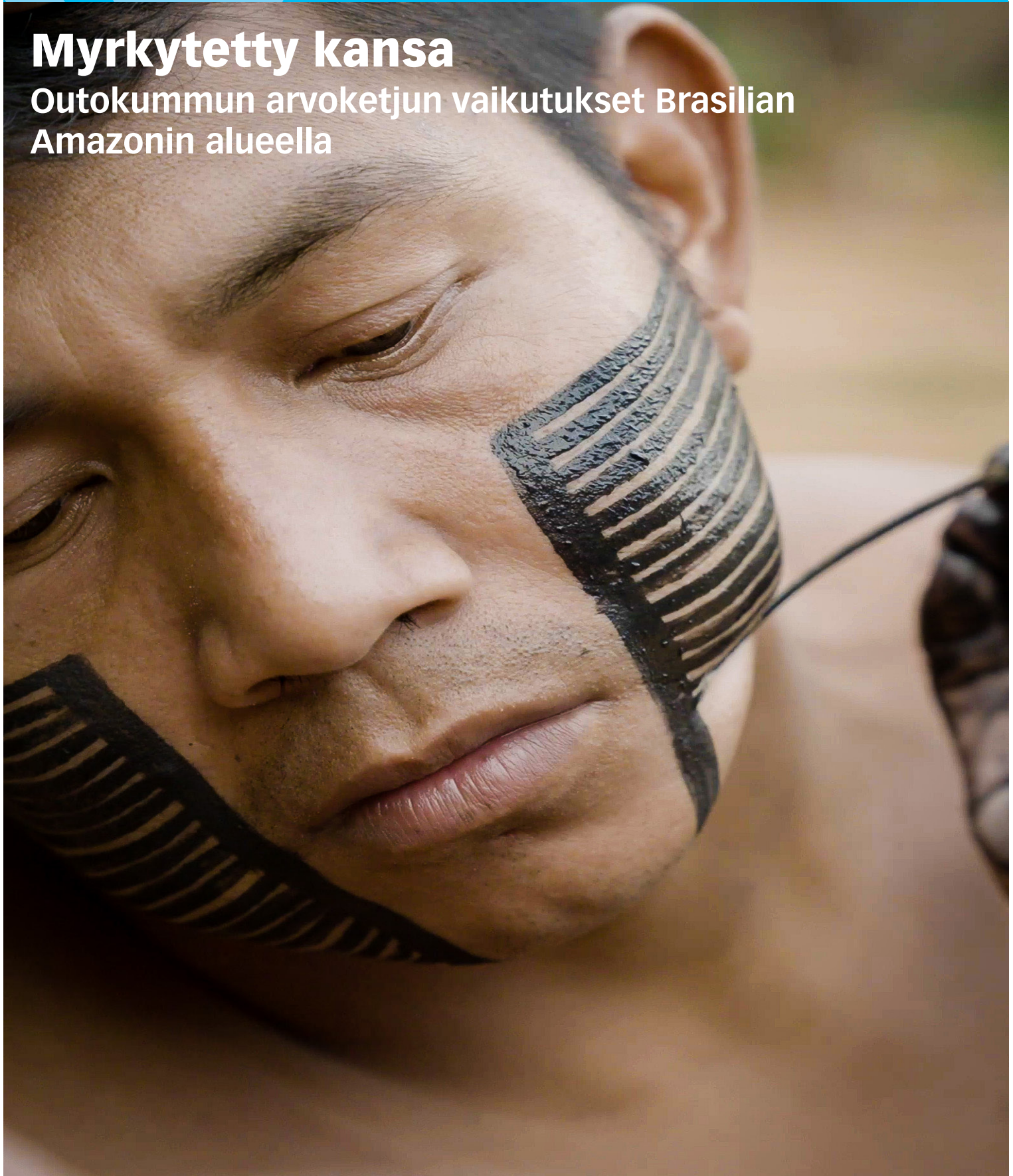

Myrkytetty kansa

Outokummun arvoketjun vaikutukset Brazilian Amazonin alueella

Raportti on tuotettu vuonna 2019 kerätyllä joukkorahoituksella sekä Finnwatchin Ihmisarvoisen työn tutkimusohjelman rahoittajien tuella.

Finnwatch on suomalaisen yritystoiminnan globaaleja vaikutuksia tutkiva kansalaisjärjestö. Finnwatchin taustalla vaikuttaa 11 kehitys-, ympäristö-, ay- ja kuluttajajärjestöä: Solidaarisuus, Eettisen kaupan puolesta, Suomen Ammattiliittojen Solidaarisuuskeskus SASK, Attac, Kirkon Ulkomaanapu, Suomalaiset kehitysjärjestöt Fingo, Dalitien solidaarisuusverkosto, Maan ystävät, Kuluttajaliitto, Kansalaisjärjestöjen ihmisoikeussäätiö KIOS ja Suomen Lähetysseura.

Julkaisuajankohta: Helmikuu 2021

Kansikuva: Xikrin-kansaa edustava Katop-ti Xikrin

Raportin kuvat: Repórter Brasil (ellei kuvan yhteydessä toisin ilmoiteta)

Sisältö

1. JOHDANTO.....	4
2. AMAZONIN SADEMETSÄ JA ALKUPERÄISKANSAT AHTAALLA BRASILIASSA	6
3. CASE: OUTOKUMMUN ALIHANKKIJAN VALE MYRKYTTÄÄ ALKUPERÄISKANSAN KÄYTÖSSÄ OLEVAA JOKEA AMAZONIN SADEMETSÄSSÄ	9
3.1 Näin tutkimus tehtiin	10
3.2 Metsäkato ja kaivoksen jätevedet pilaantumisen taustalla	13
3.3 Kaivos hävittää xikrin-kansan perinteisiä elinkeinoja ja yhteisön kulttuuri on vaarassa	14
3.4 Outokumpu salailee ostojaan Brasiliasta, yhtiön yritysvalvonta näyttäytyy olemattomana.....	18
3.5 Omistajaohjauksen linjaukset on sivuutettu	21
4. YHTEENVETO	24
5. SUOSITUKSET	26

1. Johdanto

Mineraalit ja metallit ovat välttämättömiä raaka-aineita teollisessa toiminnassa, ja niitä käytetään lähes kaikilla maailmantalouden sektoreilla. Kaivannaisresurssien kysyntä kasvaa. Isoina trendeinä taustalla vaikuttavat niin globaalien etelän kehittyvät taloudet, väestönkasvu kuin edessä oleva maailmanlaajuinen siirtyminen vähähiiliseen mutta metalleista monella tavalla riippuaiseen energiantuotantoon.¹ Merkittävää roolia näyttelee myös resurssien ylikulutus monissa jo kehittyneissä maissa. Pelkästään Suomessa luonnonvarojen kokonaiskäyttö on lähes kaksinkertaistunut viimeisen neljänkymmenen vuoden aikana. Mineraaleja Suomessa käytetään nelinkertaisesti vuoteen 1970 verrattuna. Luonnonvarojen käytön kasvusta lähes kaikki on tuontia. Kotimaisten luonnonvarojen otto ja käyttö on pysynyt melko ennallaan 40 viime vuoden aikana.²

Mineraalien tuotantoa maailmassa hallitsevat pintakaivuumenetelmät. Tällä hetkellä lähes kaikki ei-metalliset mineraalit (yli 95%), useimmat metallimineraalit (yli 90%) ja suuri osa kivihiilestä (yli 60 prosenttia) louhitaan pinta-menetelmillä. Vuosittain louhittavasta yli 30 miljardista tonnista malmia ja jättemateriaaleja avolouhosten osuus on lähes 25 miljardia tonnia.³ Kasvava kaivannaisten kysyntä lisää metsien ja muiden ekosysteemien hävittämistä laajoilta alueilta. Erityisen huolestuttava tilanne on tropiikissa, jossa sijaitsee suuri osa maapallon elonkirjosta, ja johon kohdistuu kaivostoiminnan lisäksi myös paljon muita

maankäyttöpaineita erityisesti maa- ja karjatalouden kautta.

Tuoreen tutkimuksen mukaan kaivostoiminta aiheuttaa merkittäviä ja mahdollisesti ali-arvioituja riskejä trooppisille metsille. Tässä Finnwatchin raportissa keskitytään Brasilian Amazoniin, jossa kaivostoiminnan on havaittu johtavan metsien hävittämiseen kaukana varsinaisten kaivosalueiden ulkopuolelle. Kaivostoiminta on lisännyt Amazonin metsäkatoa, ja on aiheuttanut pelkästään vuosina 2005–2015 epäsuorasti metsäkatoa lähes 12 000 neliökilometrin alueella. Tämä osuus vastaa yhdeksää prosenttia kaikesta Amazonin metsäkadosta kyseisenä aikana, ja on pinta-alaltaan 12 kertaa varsinaisia kaivosalueita suurempaa.⁴

Amazon on kaivosalan yrityksille erittäin korkean riskin toimintaympäristö paitsi rikkaan biodiversiteetin, runsaiden hiilivarastojen ja -nielujen vuoksi, myös alueella elävien alkuperäiskansojen takia. Alkuperäiskansojen oikeuksien toteutuminen on Amazonilla usein suorassa yhteydessä alueen metsien käyttöön. Edellä mainituista syistä kaikilta kaivosteollisuuden raaka-aineita Amazonin kaltaisilta alueilta hankkivilta yrityksiltä edellytetään kansainvälisissä yritys vastuustandardeissa erityistä huolellisuutta.

Tässä raportissa esitellään suomalaisen teräsyhtiö Outokummun raaka-ainetoimittajan Valen toimintaa sekä ekologisia ja sosiaalisia vaikutuksia Amazonilla. Yhtiön Parán osavaltiossa sijaitseva Onça Puman nikkeli-kaivos toimittaa raaka-aineita niin Outokummun Tornion terästehtaalalle kuin yhtiön tytäryhtiöille Outokumpu Stainless USA:lle Yhdysvaltoihin sekä Outokumpu Stainless Ab:lle Ruotsiin. Tässä yhteydessä raportti tarkastelee myös Outokummun yritys vastuukäytäntöjä, ja sitä miten yhtiö on pyrkinyt hallitsemaan Amazonissa

1 International Resource Panel, Mineral Resource Governance in the 21st Century, <https://www.resourcepanel.org/reports/mineral-resource-governance-21st-century> (viitattu 27.1.2021)

2 Suomen ympäristökeskus, [https://www.ymparisto.fi/fi-FI/Kartat_ja_tilastot/Ympariston_tilan_indikaattorit/Luonnonvarat/Suomalaiset_kayttavat_paljon_luonnonvaro\(27784\)](https://www.ymparisto.fi/fi-FI/Kartat_ja_tilastot/Ympariston_tilan_indikaattorit/Luonnonvarat/Suomalaiset_kayttavat_paljon_luonnonvaro(27784)) (viitattu 27.1.2021)

3 Raja V. R., 2012, Surface Mining Technology: Progress and Prospects, saatavilla osoitteessa: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877705812045031>

4 Sonter, L., Herrera, D., Barrett, D., et al., 2017, Mining drives extensive deforestation in the Brazilian Amazon, saatavilla osoitteessa: <https://www.nature.com/articles/s41467-017-00557-w>

sijaitsevan alihankkijansa toimintaan liittyviä ilmeisiä ekologisia ja sosiaalisia riskejä.

Raportin tutkimus on tehty elokuun 2019 - helmikuun 2021 välisenä aikana. Raportti on tuotettu joukkorahoituksella sekä Finnwatchin Ihmisarvoisen työn tutkimusohjelman rahoittajien tuella.

2. Amazonin sademetsä ja alkuperäiskansat ahtaalla Brasiliassa

Amazonas on usean Etelä-Amerikan valtion alueelle ulottuva noin seitsemän miljoonan neliökilometrin alanko, jota peittää yli viiden miljoonan neliökilometrin laajuinen Amazonin sademetsä⁵. Amazonin sademetsä muodostaa yksinään 40 prosenttia kaikesta maailman trooppisesta metsästä, ja sen erittäin monimuotoisissa ekosysteemeissä elää yli 14 000 erilaista kasvilajia, joista lähes puolet on puulajeja⁶. Amazonin sademetsä on myös merkittävä hiilivarasto: sen elävään ja kuolleeseen biomassa on varastoitunut arviolta 150 miljardia tonnia hiiltä⁷. Suurin osa, noin 60 prosenttia, Amazonasista sijaitsee alueen suurimman valtion Brasilian pohjoisosissa.

Metsäkadolla tarkoitetaan metsämaan muuttamista esimerkiksi viljelysmaaksi, laidunalueeksi tai rakennusmaaksi⁸. Brasilian alueella sijaitsevaa Amazonin sademetsää on otettu muuhun käyttöön vuosikymmeniä. Metsäkato oli suurinta vuonna 1995 kun sademetsää hävitettiin lähes 30 000 neliökilometriä vuodessa. Metsäkato oli hyvin korkealla tasolla myös 2000-luvun alussa, minkä jälkeen tilanne parani Brasilian silloisen hallituksen puuttuttua päättäväsillä toimenpiteillä metsäkatoon.⁹

Vuoden 2004 jälkeen metsäkato väheni, ja oli alimmillaan alle 5 000 neliökilometriä vuodessa vuonna 2012¹⁰. Viimeisten vuosien aikana metsäkato on kuitenkin kääntynyt uudelleen kasvuun. Negatiivinen kehitys alkoi heti vuoden 2012 jälkeen kun Brasilian metsälakia lievennettiin maatalousteollisuuden vaatimuksesta. Uusi laki muun muassa poisti edellisessä, vuonna 2008 säädetyssä, metsälaissa olleet uudelleenmetsitysvaatimukset 90 prosentilta Brasilian yksityisesti omistetuilta viljely- ja metsätiloilta sekä vähensi tietyissä tapauksissa tilakohtaisia jo olemassa olevia metsiä koskevia suojeluvaatimuksia¹¹. 1970-luvun jälkeen Brasilian Amazonin sademetsää on hävinnyt yli 700 000 neliökilometriä¹². Tätä raporttia laadittaessa Brasilian metsäkatoluvut nousivat uuteen ennätykseen, ja olivat korkeammat kuin kertaakaan aiemmin 12 viimeisen vuoden aikana. Vuonna 2019 Amazonin sademetsää hävitettiin Brasiliassa lähes 10 000 neliökilometriä¹³, ja vuonna 2020 yli 11 000 neliökilometriä. Kasvua vuodesta 2019 oli 9,5 prosenttia.¹⁴

5 Aragão, L., Poulter B., et al, 2014, Environmental change and the carbon balance of Amazonian forests, s. 913–931, saatavilla osoitteessa: http://www.rainfor.org/upload/publication-store/2014/Aragao/Aragao%20et%20al_2014_Biological_Reviews_Amazon_carbon_balance.pdf

6 Laurance, W., Cochrane, M. et al, 2001, The Future of the Brazilian Amazon; Cardoso D., Särkinen T., Alexander S., et al., Amazon plant diversity revealed by a taxonomically verified species list, saatavilla osoitteessa: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5635885/>

7 Malhi, Y., Wood, D. et al, 2006, The regional variation of aboveground live biomass in old-growth Amazonian forests, saatavilla osoitteessa: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.525.505&rep=rep1&type=pdf>

8 FAO, Definitions of deforestation, saatavilla osoitteessa: <http://www.fao.org/3/j9345e/j9345e07.htm>

9 de Mello-Théry N., Cunha P., Environmental Policies and Forest Code: Changes and Repercussions on the Agriculture in Mato Grosso, s. 141; Human Rights Watch, 2019, Rainforest Mafias – How violence

and impunity fuel deforestation in Brazil's Amazon, saatavilla osoitteessa: <https://www.hrw.org/report/2019/09/17/rainforest-mafias/how-violence-and-impunity-fuel-deforestation-brazils-amazon>

10 Carvalho W., Mustin K., Hilário R. et al, 2019, Deforestation control in the Brazilian Amazon: A conservation struggle being lost as agreements and regulations are subverted and bypassed

11 Soares-Filho, B., 1 Rajão, R., Macedo, M., et al., 2014, Cracking Brazil's Forest Code, Science

12 Mongabay, Calculating Deforestation Figures for the Amazon, https://rainforests.mongabay.com/amazon/deforestation_calculations.html

13 Reuters, Brazil Amazon deforestation jumped 85% in 2019 vs 2018: government data, <https://www.reuters.com/article/us-brazil-deforestation/brazil-amazon-deforestation-jumped-85-in-2019-vs-2018-government-data-idUSKBN1ZD2W0> (viitattu 3.2.2020)

14 Terra Brasilis, PRODES, http://terrabrasilis.dpi.inpe.br/homologation/dashboard/deforestation/biomes/legal_amazon/rates (viitattu 1.12.2020); Reuters, Deforestation in Brazil's Amazon skyrockets to 12-year high under Bolsonaro, <https://www.reuters.com/article/us-brazil-environment/deforestation-in-brazils-amazon-skyrockets-to-12-year-high-under-bolsonaro-idUSKBN28A2RG> (viitattu 1.12.2020)

Vuoden 2020 ennätykselliset metsäkatoluvut juontavat juurensa Brasilian muuttuneeseen poliittiseen tilanteeseen. Brasiliassa presidenttikautensa vuoden 2019 alussa aloittanut Jair Bolsonaro on luvannut kiihdyttää entisestään sademetsien taloudellista hyödyntämistä. Bolsonaron toiminta on vaikeuttanut metsäkadon pysäyttämistä niin hallituksen virallisen politiikan kuin yleisen ilmapiirin muuttumisen kautta. Bolsonaro on nimittänyt ilmastomuutoksen vakavuutta vähättelevän ympäristöministerin, leikannut merkittävästi ympäristöministeriön ympäristönsuojeluvalvontaan tarkoitettua budjettia sekä vähentänyt laittomia hakkuista valvovien viranomaisten määrää ja laittomista hakkuista saatavia sanktioita. Presidentti on myös puheissaan hyökännyt metsiä suojelevia kansalaisjärjestöjä vastaan, ja jopa kannustanut metsien laittomiin hakkuisiin, mikä on ihmisoikeusjärjestöjen mukaan johtanut rankaisemattomuuden kulttuurin lisääntymiseen.¹⁵

Amazonin sademetsien käyttö ja alueella elävien alkuperäiskansojen oikeudet ovat voimakkaasti yhteydessä toisiinsa. Bolsonaro onkin pyrkinyt systemaattisesti heikentämään Brasilian alkuperäiskansojen asemaa. Alkuperäiskansat ja heidän alueillaan harjoittamat perinteiset elinkeinot ovat olleet keskeisessä roolissa Brasilian Amazonin sademetsän suojelemisessa ja metsäkadon torjumisessa¹⁶. Brasiliassa elää noin 900 000 alkuperäiskansoihin kuuluvaa henkilöä, jotka edustavat yli 300 erilaista etnistä ryhmää. Brasilian pinta-alasta noin 14 prosenttia on varattu alkuperäiskansoille. Alkuperäiskansojen alueet sijaitsevat pääosin Amazonin alueella.¹⁷

15 Human Rights Watch, 2019, Rainforest Mafias – How violence and impunity fuel deforestation in Brazil's Amazon, saatavilla osoitteessa: <https://www.hrw.org/report/2019/09/17/rainforest-mafias/how-violence-and-impunity-fuel-deforestation-brazils-amazon>

16 Walker, W., Gorelik, S., Baccini, A., et al, 2020, The role of forest conversion, degradation, and disturbance in the carbon dynamics of Amazon indigenous territories and protected areas, saatavilla osoitteessa: <https://www.pnas.org/content/117/6/3015>

17 IWGIA - International Work Group for Indigenous Affairs, Indigenous peoples in Brazil, <https://www.iwgia.org/en/brazil.html> (viitattu 27.1.2021)

Brasilian perustuslaki tunnustaa alkuperäiskansat Brasilian maa-alueiden ensimmäisiksi omistajiksi ja takaa näille ns. maa-oikeudet.¹⁸ Brasilia on myös ratifioinut Kansainvälisen työjärjestö ILO:n alkuperäiskansojen oikeuksiin keskittyneen sopimuksen numero 169, joka edellyttää alkuperäiskansojen kuulemista heitä koskeissa asioissa. Sopimuksen mukaan alkuperäiskansoilla on oikeus säilyttää elämäntapansa, kielensä ja identiteettinsä kansana sekä oikeus hallita kehitystään omilla ehdoillaan. Sopimuksen yleisenä tavoitteena on myös luoda menettelyjä, joiden avulla alkuperäiskansat saavat äänensä kuuluviin, sekä saada aikaan alkuperäiskansojen ja muiden osapuolten välistä vuoropuhelua.¹⁹

Helmikuussa 2020 Bolsonaro esitteli uuden lain, joka mahdollistaisi alkuperäiskansoille varattujen maiden hyödyntämisen kaivoshankkeissa²⁰. Laki on herättänyt laajaa vastustusta alkuperäiskansojen ja ympäristöjärjestöjen keskuudessa, ja sen katsotaan olevan Brasilian perustuslain vastainen. Yritykset ovat kuitenkin tarttuneet tilaisuuteen ja kaivoslupahakemukset alkuperäiskansojen maille ovat lakiprosessin käynnistämisen myötä lisääntyneet räjähdysmäisesti²¹. Samanaikaisesti Bolsonaro on leikannut alkuperäiskansoja edustavan valtionhallinnon alaisen FUNA:n rahoitusta²².

18 Ibid.

19 Vähemmistövaltuutettu, 2014, 99 kysymystä ja vastausta ILO 169 -sopimuksesta, saatavilla osoitteessa: https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/@Bin/280467/51662_99_kysymysta_ja_vastausta_ILO_169_sopimuksesta_FINAL.pdf; Työministeriö, Kansainvälisen työjärjestön yleissopimukset, https://tem.fi/documents/1410877/2971009/ilo_yleissopimukset.pdf/995fef91-ccf5-4a3e-ada1-82c836cd347f

20 Laki numero 191/2020; Guardian, Brazil's Bolsonaro unveils bill to allow commercial mining on indigenous land, <https://www.theguardian.com/world/2020/feb/06/brazil-bolsonaro-commercial-mining-indigenous-land-bill> (viitattu 12.2.2020)

21 Mongabay, Brazil sees record number of bids to mine illegally on Indigenous lands, <https://news.mongabay.com/2020/11/brazil-sees-record-number-of-bids-to-mine-illegally-on-indigenous-lands/> (viitattu 4.2.2021)

22 IWGIA - International Work Group for Indigenous Affairs, Indigenous peoples in Brazil, <https://www.iwgia.org/en/brazil.html> (viitattu 27.1.2021)

Brasilian keskeisimmät vientituotteet ovat soija, öljy, erilaiset mineraalit ja niistä jalostetut tuotteet (mm. rauta, kupari, mangaani, alumiini, teräs), koneet ja laitteet, liha ja sellu. Lähes kaikkiin edellä mainituista tuotekategorioista liittyy kohonnut metsäkadon riski²³, ja monia niistä tuotetaan myös Amazonin alueella.

Brasilian suurin kauppakumppani on Kiina, jonne suuntautuu lähes 27 prosenttia kaikesta Brasilian viennistä²⁴. Euroopan unioni on maan toiseksi suurin kauppakumppani, jonka yhteenlaskettu osuus Brasilian vientimarkkinois-

ta on hieman yli 18 prosenttia²⁵. Yhdysvaltojen osuus Brasilian viennistä on 12 prosenttia²⁶. Brasilian Euroopan unioniin suuntautuva vienti koostuu erilaisista ruoka- ja maataloustuotteista (mukaan lukien tupakka ja kahvi) sekä mineraaleista²⁷. Brasilian ja Euroopan unionin välistä kauppaa pyritään parhaillaan lisäämään uuden Mercosur-vapaakauppasopimuksen avulla (ks. s. 22).

23 Ks. esim. Finnwatch, 2021, Soijaa Brasiliasta, saatavilla osoitteessa: <https://finnwatch.org/fi/julkaisut/soijaa-brasiliasta>

24 ITC, Trade Map, List of importing markets for the product exported by Brazil in 2018

25 Euroopan komissio, Trade, Brazil, <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/brazil/> (viitattu 31.1.2020)

26 ITC, Trade Map, List of importing markets for the product exported by Brazil in 2018

27 Euroopan komissio, Brazil, <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/brazil/> (viitattu 4.2.2021)

3. CASE: Outokummun alihankkija Vale myrkyttää alkuperäiskansan käytössä olevaa jokea Amazonin sademetsässä

Tässä raportissa esitellään tapausesimerkinä suomalaisen teräsyhtiö Outokummun raaka-ainetoimittajan Valen toimintaa sekä ekologisia ja sosiaalisia vaikutuksia Brasilian Amazonilla. Vale toimittaa Outokummulle ferronikkeliä.

Ferronikkeli on terästeollisuuden suosima raudan ja nikkelin seos, jota käytetään muun muassa ruostumattoman teräksen sekä lujan erikoisteräksen ja erilaisten alumiiniseosten valmistuksessa.²⁸ Kaksi kolmasosaa globaalia ferronikkelin tuotannosta käytetään ruostumattoman teräksen valmistukseen²⁹. Brasiliassa sijaitsevat maailman kolmanneksi suurimmat nikkelivarannot heti Indonesian ja Australian jälkeen.³⁰ Brasilian reserveista 80 prosenttia sijaitsee Goiásin ja Parán osavaltioissa³¹, joista Pará kuuluu Amazonasin alueeseen.

Suomeen ferronikkeliä tuotiin vuonna 2019 yli 178 miljoonalla eurolla (194 miljoonaa euroa vuonna 2018). Vuonna 2020 tuonti laski huomattavasti alle 100 miljoonaan euroon³², oletettavasti koronaviruksen seurauksena. Tuonnin alkuperämaa tai -maat eivät selviä tullitilastoista, sillä alkuperämaätiedot on ferronikkelin kohdalla salattu³³. Myös tuonnin kilomäärät on salattu. Tällaiset tullitietojen yksittäiset sala-

ukset perustuvat julkisuuslakiin, ja ne voidaan myöntää vain sen yrityksen pyynnöstä, joka on kyseisen tuotteen tuoja (tai viejä)³⁴.

Finnwatch pääsi Brasilian ja Suomen välisen ferronikkelikaupan jäljille kaupallisen vientitietokantapalvelun kautta, joka sisälsi tietoa Brasilian suurimman kaivosyhtiön Valen toimituksista Brasiliasta Suomeen. Tiedot vahvistettiin myös toisesta tietokannasta, ja ostajaksi paljastui Outokumpu (ks. luku 3.1).

Brasilialainen Vale tuottaa erilaisia mineraaleja ja muun muassa terästeollisuuden käyttöön. Vale omistaa ja operoi nikkelikaivoskompleksi Onça Puma Amazonasissa Parán osavaltiossa, Ourilândia do Norte kunnassa. Kaivokseen kuuluu avolouhoksia, joiden yhteydessä sijaitsee myös sulatto terästeollisuudelle suunnatun ferronikkelin tuotantoon.

Yhtiöllä on erittäin huono maine, ja sen on useita kertoja epäilty tahallaan laiminlyöneen varotoimenpiteitä niin ympäristön pilaamisen kuin ihmishenkien säästämiseksi. Vale on muun muassa Norjan öljyrahaston mustalla listalla yhtiönä, johon ei tehdä sijoituksia.³⁵ Vale on vuosien saatossa kulkenut yritys vastuukohusta toiseen. Sen erilaisten kaivosten yhteyteen rakentamat padot Brasiliassa ovat aiheuttaneet mittavia vahinkoja ja ihmisuhreja. Vuonna 2015 Valen ja BHP Billitonin yhteisomistuksessa olevan Samarcon rikastuspato murtui aiheuttaen ympäristökatastrofin ja 19 ihmisen kuoleman³⁶. Tammikuussa vuonna 2019 toinen Valen pato romahti Brumadinhon

28 Vale, Ferro Nickel, Safety Data Sheet, http://www.vale.com/PT/business/mining/nickel/product-safety-information/SafetyDataSheets/FeNi_EU_FI_v2.pdf (viitattu 31.8.2020)

29 Horizonte Minerals, Stainless steel, https://horizonteminerals.com/uk/en/stainless_steel/ (viitattu 28.1.2021)

30 USGS, 2020, Mineral Commodity Summaries, s. 113, saatavilla osoitteessa: <https://pubs.usgs.gov/periodicals/mcs2020/mcs2020.pdf>

31 Portal do Níquel, Brazil Market, <http://www.icz.org.br/portaldoniquel/mercado-brasil.php>, viitattu 31.8.2020

32 Tulli, Uljas-tietokanta, ferronikkelin kumulatiivinen tuonnin arvo tammi-marraskuulta 2020 oli noin 85 miljoonaa euroa. Tuonnin arvoa koko vuodelta 2020 ei ollut vielä saatavissa tätä raporttia kirjoitettaessa.

33 Tulli, puhelinkeskustelu 6.10.2020

34 Tulli, sähköposti Finnwatchille 22.1.2021

35 Norges Bank, Observation and exclusion of companies, <https://www.nbim.no/en/the-fund/responsible-investment/exclusion-of-companies/> (viitattu 4.9.2020); <https://etikkradet.no/vale-sa-eng/> (viitattu 13.1.2021)

36 Reuters, Brazil seeks to re-open \$27 billion lawsuit against BHP, Vale, <https://www.reuters.com/article/us-brazil-mining-lawsuit/brazil-seeks-to-re-open-27-billion-lawsuit-against-bhp-vale-idUSKBN26M719>

kaupungissa Brasiliassa aiheuttaen arviolta 270 ihmisen kuoleman.³⁷

3.1 NÄIN TUTKIMUS TEHTIIN

Suomessa sijaitseva Outokummun Tornion terästehdas on yksi maailman suurimmista integroiduista ruostumatonta terästä kierrätysmateriaalista tuottavista tehtaista. Ferronikkeliä käytetään sen prosesseissa seosaineena tiettyjen ruostumattoman teräslajien valmistuksessa. Finnwatch lähestyi Outokumpua yhtiön Brasilian tuontia ja vastuullisuusvalvontaa koskevalla kyselyllä vuoden 2020 alussa. Yhtiö ei kuitenkaan antanut mitään tietoja alihankkijoistaan (ks. luku 3.4).

Outokummun avoimuuden puutteesta huolimatta Finnwatch pystyi todentamaan sen ferronikkeliostot Brasiliasta. Valella on Brasiliassa vain yksi nikkeliä tuottava kaivos, Onça Puma, joka valmistaa ferronikkeliä ruostumattoman teräksen valmistukseen³⁸. Onça Puman ja Outokummun välinen yhteys vahvistettiin hyödyntämällä kaupallista vientitietokantaa.

Tietokannan mukaan Outokumpu Oyj:n Tornion terästehdas on vuosina 2016–2019 ostanut Valelta 3 200 tonnia ferronikkeliä. Myös Outokummun yhdysvaltalainen tytäryhtiö Outokumpu Stainless USA LLC sekä ruotsalainen tytäryhtiö Outokumpu Stainless AB hankkivat ferronikkeliä Valelta. Niiden ostot ovat Tornion terästehdasta suurempia. Vuosina 2017–2019 Outokummun yhdysvaltalainen tytäryhtiö osti Onça Pumasta lähes 26 000 tonnia ferronikkeliä. Outokummun Ruotsin tuotantolaitokseen ferronikkeliä Valelta ostettiin vuosina 2016–2018 yli 4 000 tonnia. Kaikkiaan konserni on vientitilastojen mukaan ostanut Onça Pumasta ferronikkeliä vuosien 2016–2019

aikana yhteensä yli 33 tuhatta tonnia. Vientitietokannoissa tietojen saatavuutta on kuitenkin rajoitettu, eikä niistä pysty selvittämään Outokummun koko ostohistoriaa. Yhtiö ei itse halunnut kommentoida minä vuonna se on aloittanut ostot Onça Pumasta³⁹.

Outokummun mukaan sen ulkopuolisilta toimittajilta hankkima ferronikkeli muodostaa osan ruostumattoman teräksen tuotannossa tarvittavasta nikkeistä. Yhtiö kuitenkin korostaa pääosan nikkelistä tulevan kierrätysmetallien muodossa, joiden käytön lisääntyessä Outokumpu on voinut pienentää ferronikkelin käyttöä.⁴⁰ Tästä huolimatta Outokumpu on ollut ferronikkelin suuri ostaja. Vale on vuosina 2016–2019 ilmoittanut Onça Puman vuosittaiseksi ferronikkelin tuotantokapasiteetiksi 27 tuhatta tonnia⁴¹. Kaivoskompleksi on näinä vuosina toiminut vain yhdellä tuotantolinjalla. Kaivoksen nimelliseksi tuotantokapasiteetiksi Vale on ilmoittanut 220 tuhatta tonnia⁴².

Finnwatch käynnisti Onça Puman kaivoskompleksiin liittyvän kenttätutkimuksen yhteistyössä Repórter Brasil -järjestön kanssa keväällä 2020. Tavoitteena oli selvittää niin kirjallisuuskatsauksella kuin haastatteluilla kaivoksen vaikutuksia metsäkatoon ja alkupe-
räiskansojen oikeuksiin. Onça Puma sijaitsee aivan xikrin-alkuperäiskansan maa-alueen vieressä. Brasilian erittäin huono koronapan-

39 Outokummun sähköpostiviesti Finnwatchille 12.2.2021

40 Outokummun vastaus Finnwatchille, 11.2.2021

41 Vale, 2019, SEC-filing, Form 20-F, saatavilla osoitteessa: http://www.vale.com/EN/investors/information-market/annual-reports/20f/20FDocs/Vale%2020-F%202019_i.pdf, Vale, 2018, SEC-filing, Form 20-F, s. 52, saatavilla osoitteessa, http://www.vale.com/EN/investors/information-market/annual-reports/20f/20FDocs/Vale_20-F%20FY2018%20-%20final_i.pdf; Vale, 2017, SEC-filing, Form 20-F, s. 48, saatavilla osoitteessa: http://www.vale.com/EN/investors/information-market/annual-reports/20f/20FDocs/Vale_20F_2017_i.PDF; Vale, 2016, SEC-filing, Form 20-F, s. 43, saatavilla osoitteessa: http://www.vale.com/EN/investors/information-market/annual-reports/20f/20FDocs/Vale_20-F_FY2016_-i.pdf

42 Vale, Vastuullisuusraportti 2019, s. 73, saatavilla osoitteessa: http://www.vale.com/EN/investors/information-market/annual-reports/sustainability-reports/Sustainability%20Reports/Relatorio_sustentabilidade_vale_2019_alta_en.pdf

37 BBC, <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-51220373>

38 Vale, Nickel for Stainless Steel, <http://www.vale.com/canada/EN/business/mining/nickel/products/stainless-steel/Pages/default.aspx>; Vale, 2019, SEC-filing, Form 20-F, Nickel operations, s. 49–52, saatavilla osoitteessa, http://www.vale.com/EN/investors/information-market/annual-reports/20f/20FDocs/Vale_20-F%20FY2018%20-%20final_i.pdf

demiatilanne vuonna 2020 viivästytti ja vaikeutti kuitenkin kenttätutkimuksen tekemistä. Kulkulupa xikrinien alueelle saatiin lopulta vasta marraskuussa, ja alueelle päästiin vierailemaan joulukuussa 2020.

Koronapandemian aiheuttamien ongelmien lisäksi tutkimukseen liittyi myös kulttuurisia ja kielellisiä haasteita. Xikrinien kulttuurissa kylien miespuoliset johtajat edustavat yhteisöä eikä tutkimuksessa päästy suoraan haastattelemaan yhteisön naispuolisia jäseniä, vaikka osa heistä olikin läsnä haastattelujen aikana. Haastattelut toteutettiin portugalin kielellä, jota varsinkaan kylien vanhimmat johtajat eivät puhu sujuvasti mikä vaikeutti heitä asioiden ilmaisemisessa. Xikrinien keskuudessa Brasilian virallista kieltä portugalia puhuvat sujuvasti pääasiassa kylien nuoremmat miesjohtajat. Vanhemmat kyläläiset sekä naiset ja lapset eivät välttämättä puhu lainkaan portugalia⁴³.

Xikrinien alueella tehdyn tutkimuksen yhteydessä haastateltiin yhteensä seitsemää xikrin-kansan edustajaa, joista viisi oli yhteisön johtajia ja kaksi kylätasolla korkeassa asemassa olevia henkilöitä. Lisäksi tutkijat haastatte-

livat Valen ja xikrinien välillä joulukuussa 2020 pidettyyn oikeudelliseen sovitteluun osallistuneita henkilöitä. Tutkimuksen apuna käytettiin myös Parán yliopiston tekemää tutkimusta⁴⁴ kaivoksen aiheuttamista ympäristövahingoista sekä Valen ja liittovaltion syyttäjän sekä xikrinien välisen oikeudenkäynnin asiakirjoja.

Finnwatchin tutkimustoiminnan eettisen ohjeiston mukaisesti Valelle tarjottiin mahdollisuutta kommentoida raportin Onça Puma käsittelyä osioita. Vale vastasi lyhyesti ettei se halua kommentoida. Se kertoi myös, että se ei "suurimmalta osalta hyväksy Finnwatchin lähestymistapaa yhtiötä koskien" ja ohjasi Finnwatchin käyttämään lähteenä yhtiön omaa verkkosivua⁴⁵, jota Vale pitää "uskottavana lähteenä".⁴⁶ Suppealta verkkosivulta ei käy ilmi mitään sellaista tietoa, joka olisi merkittävästi ristiriidassa Finnwatchin selvityksen kanssa.

43 Naisten osalta tilanne on kuitenkin muuttumassa, ja xikrin-naisilla on nykyään enemmän mahdollisuuksia kouluttautua.

44 Saboia de Paiva, R., 2020, Relatório parcial de monitoramento do rio cateté na terra indígena xikrin do catete no período de dezembro/2019 a março/2020, Universidade Federal do Pará

45 Vale viittasi yhtiön erilaisia kiistoja ja riitoja käsittelevään verkkosivuun, jossa on lyhyt kuvaus myös Onça Pumaan liittyvistä ongelmista: <http://www.vale.com/esg/en/Pages/Controversies.aspx>

46 Vale, sähköpostit Finnwatchille 27.1.2021

Finnwatchin raporttia varten haastateltiin xikrin-kansan edustajia. Kuvassa Katop-ti Xikrin.

Xikrininit ovat pieni Kayapo-kansoihin kuuluva alkuperäiskansa⁴⁷

Xikrininit ovat pieni Brazilian Parán osavaltiossa asuva yhteensä noin 1 500 ihmisestä koostuva kansa, joka kuuluu Kayapó-intiaaneihin. Kayapó-intiaaneilla on oma kieli, jota kutsutaan kayapóksi tai mebengokréksi, ja se kuuluu Brazilian alkuperäiskansojen gê-kielten perheeseen. Ei-alkuperäisväestöihin kuuluvat brasilialaiset löysivät xikrininit ensimmäisen kerran 1950-luvulla.

Nykyään xikrininit asuvat kahdella alkuperäiskansoille varatulla alueella, Catetéssa ja Trinchira Bacajássa, jotka on nimetty alueella virtaavien jokien mukaan. Tässä raportissa keskitytään Cateté-joen xikrineihin, joihin kuuluu arviolta noin 1 000 ihmistä⁴⁸. Cateté xikrinien yhteensä 439 000 hehtaaria kattava alue on vahvistettu Brazilian valtion toimesta alkuperäiskansojen alueeksi vuonna 1991.⁴⁹

Xikrinien kulttuurissa korostetaan kieltä ja sen puhumista sekä kuulemistä. Tämä näkyy xikrinien perinteessä, jossa jo pienten lasten korviin ja huuliin tehdään näitä kehon osia korostavia lävistyksiä. Puhetaitoa arvostetaan korkealle, ja kayapó-kansat kutsuvat itseään nimellä

”he, jotka puhuvat hyvin” – Kaben mei – erotuksena ihmisistä, jotka eivät puhu kayapó-kieltä.

Perinteisesti xikrinien kylät on rakennettu jokien läheisyyteen kuivalle maalle. Kylien talot kehystävät kylän keskellä olevaa aukiota ja rakennusten järjestys kuvaa xikrinien kosmologista maailmankuvaa. Keskellä kylää sijaitsee ”Miesten talo”: poliittinen, hallinnollinen ja rituaalinen paikka.

Elinkeinonaan xikrininit harjoittavat pienimuotoista kaskiviljelyä sekä metsästystä ja keräilyä. Osaa keräiltävistä tuotteista kuten parapähkinöitä myydään myös yhteisön ulkopuolelle.

47 Lähteenä on käytetty alkuperäiskansojen oikeuksiin Brasiliassa keskittyvän ihmisoikeusjärjestö Instituto Socioambiental - ISA:n ylläpitämän Povos Indígenas no Brasil -portaalin tietoja Xikrin-kansoista, https://pib.socioambiental.org/en/Povo:Kayap%C3%B3_Xikrin (viitattu 13.1.2021)

48 Terras Indígenas No Brazil, Terra Indígena Xikrin do Cateté, <https://terrasindigenas.org.br/pt-br/terras-indigenas/3646> (viitattu 28.1.2021)

49 Päättös numero 384, 24.12.1991, saatavilla osoitteessa: <https://www2.camara.leg.br/legin/fed/decret/1991/decreto-384-24-dezembro-1991-449577-publicacaooriginal-1-pe.html>

3.2 METSÄKATO JA KAIVOKSEN JÄTEVEDET PILAANTUMISEN TAUSTALLA

Valella on ollut vuosia Onça Puma -kaivokseen liittyviä oikeuskiistoja paikallisten viranomaisten ja alueella asuvan alkuperäiskansan kanssa. Kaivos sijaitsee aivan Cateté xikrineille kuuluvan Terra Indígena Xikrin do Cateté -alueen vieressä.

Oikeuskiista kaivoksen ympäristövaikutuksista on ollut käynnissä vuodesta 2012⁵⁰. Xikrin-kansan ja liittovaltion syyttäjän mukaan kaivos on vuonna 2011 käynnistetty ilman asianmukaista sosiaalisten ja ympäristövaikutusten arviointia, vaikka sillä on suoria vaikutuksia vieressä sijaitsevaan alkuperäiskansojen alueeseen. Brasilia on ratifioinut Kansainvälisen työjärjestö ILO:n alkuperäiskansojen oikeuksiin keskittyneen sopimuksen numero 169, joka edellyttää alkuperäiskansojen kuulemistä näitä koskevissa asioissa. Xikrinien mukaan Vale kuuli kaivostoimintaa laajennettaessa vain alkuperäiskansojen asioihin keskittyntä valtionhallinnon alaista FUNAI:ta, joka ei Finnwatchin tutkimukseen haastateltujen xikrinien mukaan ole oikea taho edustamaan

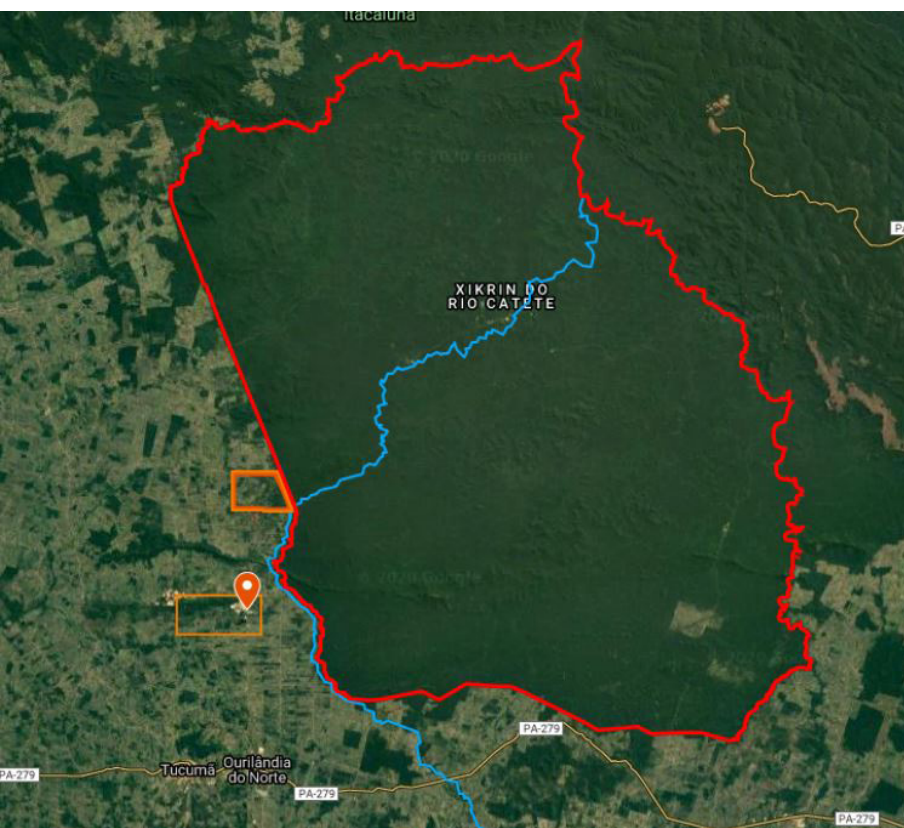
heitä. Tästä syystä myös FUNAI sekä Brasilian ympäristöviranomaisen IBAMA ovat alkuperäiskansan käynnistämien oikeustoimien kohteena.

Kaivostoiminnan käynnistämiseen liittyvien epäselvyyksien lisäksi esiin on noussut huoli kaivoksen suorista vaikutuksista ympäristöön ja alueella asuvien ihmisten terveyteen. Kaivoksen läheisyydessä virtaa alkuperäiskansan maa-alueen läpi virtaava Cateté-joki, joka on xikrin-väestön päivittäisessä käytössä. Xikrinien suurin kylä sijaitsee Cateté-joen varrella. Kaivosalueelta on vuosien saatossa raivattu alkuperäinen kasvillisuus, ja kaivosalueen läheisyydessä virtaavan joen on tutkimuksissa todettu saastuneen pahoin Valen kaivostointaan liittyvistä raskasmetalleista. Parán yliopiston laatiman raportin mukaan saastuminen johtuu niin kaivostoiminnasta johtuvan metsäkadon aiheuttamasta mineraalien huuhtoutumisesta kuin kaivosyhtiön jokeen johtamista jätevesistä.⁵¹

Vale on yrittänyt kiistää kaivoksen aiheuttamat ympäristö- ja ihmisoikeusongelmat. Yrityksen mukaan Cateté-joki sijaitsee geolo-

50 Vale, SEC-filing, 2018, http://www.vale.com/EN/investors/information-market/annual-reports/20f/20FDocs/Vale_20-F%20FY2018%20-%20final_i.pdf

51 Saboia de Paiva, R., 2020, Relatório parcial de monitoramento do rio cateté na terra indígena xikrin do catete no período de dezembro/2019 a março/2020, Universidade Federal do Pará

Kartassa punaisella rajattu alue kuuluu xikrin-alkuperäiskansalle. Alueen reunalla ja sen läpi kulkee Cateté-joki. Alueen vieressä (kartassa merkitty oranssilla) sijaitsevat Valen Onça Pumaan kuuluvat kaivosalueet.

gisella alueella, jossa on luonnollisesti metalleja, kuten rautaa, nikkeliä ja kuparia, ja siksi metalleja esiintyy joessa luonnostaan⁵². Kun liittovaltion oikeus keskeytti määräyksellään kaivostoiminnan alueella vuonna 2017, yhtiö vei asian liittovaltion korkeimpaan oikeuteen. Yhtiö vetosi omiin asiantuntijaraportteihinsa, joiden mukaan syy-yhteyttä kaivoksen ja vesien pilaantumisen välillä ei voida osoittaa. Tämän seurauksena yhtiö sai vuoden 2019 lopulla luvan aloittaa kaivostoiminnan uudelleen.⁵³ Ongelman syitä ei kuitenkaan korjattu. Parán osavaltion yliopiston 2019–2020 tekemässä tutkimuksessa kaivosalueelta löydettiin useita putkia, joiden kautta kaivosalueen jätevesiä oli salaa johdettu Cateté-jokeen. Yliopiston raportin mukaan ei ole mitään epäilystä siitä, etteikö Cateté-joen pilaantuminen johtuisi Onça Puman toiminnasta.⁵⁴

3.3 KAIVOS HÄVITTÄÄ XIKRIN-KANSAN PERINTEISIÄ ELINKEINOJA JA YHTEISÖN KULTTUURI ON VAARASSA

Finnwatchin raporttia varten toteutetuissa haastatteluissa alkuperäiskansan edustajat kertoivat käyttävänsä Cateté-jokea liikkumiseen, kalastukseen, peseytymiseen ja elintarvikkeiden käsittelyyn. Perinteisesti joen vettä on myös käytetty juomavetenä. Joki on tärkeä myös kulttuurisesti. Xikrinit ovat asuneet alueella sukupolvien ajan, ja harjoittaneet joessa muun muassa kayapo-kansoille perinteistä timbó-kalastusta⁵⁵.

Xikrinien ruokavalio pohjautuu pitkälti riistaan, kalaan, perunaan ja kassavaan. Parán yliopiston tutkimuksessa viitataan selvitykseen, jossa joen kaloista löydettiin raskasmetalleja. Lähes kaikista tutkituissa kaloista löytyi raja-arvot ylittäviä pitoisuuksia lyijyä ja kromia. Muutamissa näytteissä raja-arvot ylittivät myös elohopean osalta.⁵⁶ Tätä raporttia varten haastatellut xikrinit kertoivat, että heitä on kehoitettu olemaan syömättä joesta kalastettua kalaa, ja osa xikrineistä on siirtynyt ostamaan käyttämänsä kalan kaupungista.

Xikrinit ovat perinteisesti käyttäneet joen vettä kassavan käsittelyyn. Myös tämän on todettu johtavan raskasmetallien siirtymiseen ruokaan⁵⁷. Finnwatchin tutkimukseen haastateltu yksi kylän johtajista, Katop-ti Xikrin, kertoi, että kyläläiset yrittävät löytää uusia tapoja käsitellä kassavaa, ja ovat hankkineet myös vesitankin voidakseen välttää käyttämästä saastuneen joen vettä.

”Joudumme muuttamaan perinteiset tapamme tehdä asioita.”

– Katop-ti Xikrin

Tutkimukseen haastatellut xikrinit kertoivat, että joki näyttää likaiselta ja sen pilaantuminen näkyy käytännössä esimerkiksi joessa leikkivien lasten silmien ja ihon kirvelemisenä⁵⁸. Muilta osin joen pilaantumista ei pysty havaitsemaan. Myös tämä aiheuttaa ongelmia, sillä kaikki yhteisön jäsenet eivät halua lopettaa kulttuurilleen tärkeän joen veden käyttöä, ja jättävät tutkijoiden varoitukset huomioimatta.

52 Vale, Controversies, <http://www.vale.com/esg/en/Pages/Controversies.aspx> (viitattu 19.1.2021)

53 Vale, Sustainability report 2019, s. 73, saatavilla osoitteessa: http://www.vale.com/EN/investors/information-market/annual-reports/sustainability-reports/Sustainability%20Reports/Relatorio_sustentabilidade_vale_2019_alta_en.pdf

54 Saboia de Paiva, R., 2020, Relatório parcial de monitoramento do rio cateté na terra indígena xikrin do catete no período de dezembro/2019 a março/2020, Universidade Federal do Pará

55 Timbó-kalastus perustuu puumaisesta köynöskasvista saatavaan timbó-myrkkyn, jota liotetaan veteen kasvia hakkaamalla. Biohajoava myrkky tainnuttaa ja nostaa kalat pintaan hetkeksi, jonka aikana ne kerätään saaliiksi.

56 Saboia de Paiva, R., 2020, Relatório parcial de monitoramento do rio cateté na terra indígena xikrin do catete no período de dezembro/2019 a março/2020, Universidade Federal do Pará

57 Ibid.

58 Haastateltujen kertomus saa tukea Parán yliopiston tutkimuksesta, jossa joen vaahtoamisen ja vaahtoon liittyvien raskasmetallien todetaan aiheuttavan haittaa vaahton kanssa kosketuksiin joutuvien silmille ja iholle.

Erilaiset sairaudet ovat haastateltavien mukaan lisääntyneet. Haastatellut mainitsivat alueella esiintyvän syöpää, korkeaa verenpainetta sekä mahaan ja maksaan liittyviä tauteja. Myös lisääntynyt diabetes⁵⁹ nousi haastateluissa esiin.

“Tilanne ei ollut ennen tällainen. Joimme vettä joesta, eikä mitään tapahtunut. Meillä oli ennen vain flunssaa, mutta nyt monet ihmiset ovat sairaita. Me olemme sairaita.”

– Karangre Xikrin

Parán yliopiston tutkimuksessa selvitettiin myös raskasmetallien kertymistä xikrineihin. Tutkimuksen mukaan kaikilla tutkimukseen osallistuneilla henkilöillä tavattiin tavanomaisesta poikkeavia raskasmetallipitoisuuksia. Tutkimus kehottaa välittömiin toimenpiteisiin raskasmetallien kertymisen pysäyttämiseksi ja varoittaa raskasmetallien aiheuttavan peruuttamattomia vahinkoja.⁶⁰ Sairauksien lisäksi raskasmetallien kertyminen voi lisätä myös sikiöiden epämuodostumia ja raskauden keskeytymisiä. Nämä vaikutukset näkyvät vasta pitkällä aikavälillä, ja voivat vaikuttaa dramaattisesti väestömäärältään erittäin pieneen xikrin-kansaan. Haastatellut xikrinpitävät Valen toimintaa alueella alkuperäiskansan kulttuurin ja koko tulevaisuuden vaarantamisena.

59 Diabeteksen yhteydestä raskasmetalleihin ks. esim. Chen, Y. W., Yang C. Y, et al, 2009, Heavy metals, islet function and diabetes development, saatavilla osoitteessa: 10.4161/isl.1.3.9262. Diabeteksen lisääntyminen voi olla yhteydessä myös ruokavalion muutoksiin, jota joen pilaantuminen kiihdyttää. Ruokavalion muutosten yhteyksiä diabeteksen yleistymiseen Brasilian alkuperäiskansojen parissa on tarkasteltu esimerkiksi tutkimuksessa Dal Fabbro A., Franco L., 2014, High prevalence of type 2 diabetes mellitus in Xavante Indians from Mato Grosso, Brazil, saatavilla osoitteessa: https://www.researchgate.net/publication/260762119_High_prevalence_of_type_2_diabetes_mellitus_in_Xavante_Indians_from_Mato_Grosso_Brazil

60 Saboia de Paiva, R., 2020, Relatório parcial de monitoramento do rio cateté na terra indígena xikrin do catete no período de dezembro/2019 a março/2020, Universidade Federal do Pará

Xikrinien terveyden, kulttuurin ja perinteiset elinkeinot vaarantava joen pilaaminen on vakava ihmisoikeuskysymys. Alkuperäiskansoilla on paitsi yhtäläinen oikeus terveyteen, he kuuluvat haavoittuvassa asemassa olevaan ryhmään, ja heillä on ihmisoikeussopimusten nojalla erityinen oikeus kulttuurinsa ja ympäristönsä säilyttämiseen. ILO:n alkuperäiskansoja koskeva yleissopimus 169⁶¹ tunnustaa alkuperäiskansojen erityisen suhteen siihen maahan tai alueeseen, jolla he asuvat tai muuten käyttävät ja jolla on merkitystä heidän kulttuurilleen ja henkisille arvoille. Sopimus asettaa erityiseen suojeluun myös alkuperäiskansojen oikeudet maittensa luonnonvaroihin. Ennen alkuperäiskansojen asemaan tai oikeuksiin liittyvien hankkeiden hyväksymistä tai toimeenpanemista alkuperäiskansoilta on myös hankittava vapaa ja tietoon perustuva ennakkosuostumus (free, prior and informed consent, FPIC). Alkuperäiskansojen ja heidän kulttuurinsa sekä siihen liittyvien elinkeinon erityinen asema on nostettu esiin myös kansalais- ja poliittisten oikeuksien sopimuksessa⁶², taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien sopimuksessa⁶³ sekä YK:n alkuperäiskansojen oikeuksia koskevassa julistuksessa⁶⁴. YK:n ihmisoikeuksia ja yritystoimintaa koskevat ohjaavat periaatteet⁶⁵ edellyttävät yritysten kunnioittavan ihmisoikeuksia itsenäisesti, eli myös silloin kun valtiot epäonnistuvat omassa ihmisoikeuksia koskevassa suojeluvetoisuudessaan. YK-periaatteet koskevat kaikkia yrityksiä ja niiden arvoketjuja. Yritysten tulee myös ryhtyä korjaaviin toimenpiteisiin mikäli ne ovat aiheuttaneet (cause)

61 Työministeriö, Kansainvälisen työjärjestön yleissopimukset, https://tem.fi/documents/1410877/2971009/ilo_yleissopimukset.pdf/995fef91-ccf5-4a3e-ada1-82c836cd347f

62 YK:n ihmisoikeuskomitea, General Comment No. 23: Article 27 (Rights of Minorities), kohta 7, saatavilla osoitteessa: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G94/162/61/PDF/G9416261.pdf?OpenElement>

63 TSS-sopimus, saatavilla osoitteessa: <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1976/19760006#idp447734240>

64 Yhdistyneiden kansakuntien julistus alkuperäiskansojen oikeuksista, epävirallinen suomennos saatavilla osoitteessa: https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_finnish.pdf

tai myötävaikuttaneet (*contribute*) haitallisten ihmisoikeusvaikutusten toteutumiseen.

Tätä raporttia laadittaessa xikrinien ja liittovaltion syyttäjän käynnistämät oikeusprosessit kaivosyhtiö Valea vastaan jatkuivat. Joulukuussa 2020 pidetyssä neuvottelussa liittovaltion syyttäjä, Vale sekä xikrin- ja muut kayapó-kansat pääsivät väliaikaiseen sopuun kiistassa. Sopuun johtanut prosessi sai alkunsa Valen aloitteesta. Osapuolten välisen määräaikaisen sovun on tarkoitus kestää 12 kuukautta, minkä aikana jatketaan neuvotteluja Cateté-joen puhdistamisesta ja alkuperäiskansoille mak-

settavista vahingonkorvauksista. Lisäksi Vale sitoutuu maksamaan 26 miljoonaa Brasilian realia (noin 4 miljoonaa euroa) alkuperäiskansojen edustajille. Vale osoittaa myös 4,5 miljoonaa realia (noin 700 000 euroa) xikrin-kylien kehittämiseen. Sovun aikana Onça Puman aiheuttamia ympäristövaikutuksia on myös tarkoitus tutkia tarkemmin.⁶⁵

Finnwatchin raporttia varten haastatellut xikrin- nit kertoivat haluavansa ennen kaikkea, että yritys puhdistaa kaivostoiminnan seurauksena pilaantuneen joen.

65 Työ- ja elinkeinoministeriö, Yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet: Yhdistyneiden kansakuntien "suojele – kunnioita – korjaa" -kehityksen täytäntöönpano, saatavilla osoitteessa: https://tem.fi/documents/1410877/2870803/Yrityksi%C3%A4+ja+ihmisoikeuksia+koskevat+ohjaavat+periaatteet_su.pdf/ba12d115-4b4d-47e8-a94c-af07956a032a/Yrityksi%C3%A4+ja+ihmisoikeuksia+koskevat+ohjaavat+periaatteet_su.pdf; YK-periaatteiden soveltamisesta alkuperäiskansoja koskeviin kysymyksiin ks. myös IWGIA, Business and Human Rights: Interpreting the UN Guiding Principles for Indigenous Peoples <https://www.iwgia.org/en/resources/publications/308-human-rights-reports/3166-business-and-human-rights-interpreting-the-un-guiding-principles-for-indigenous-peoples-.html>

66 Ministério Público Federal, saatavilla osoitteessa: <http://www.mpf.mp.br/pa/sala-de-imprensa/noticias-pa/mpf-vale-e-indigenas-xikrin-e-kayapo-fazem-acordo-preliminar-sobre-onca-puma>

Kaivostoiminnan pilaama Cateté-joki on xikrineille kulttuurisesti tärkeä.

Laajeneva kaivostoiminta alueella aiheuttaa myös muita haittoja

Kuten kaikkeen kaivostoimintaan, myös Onça Pumaan liittyy metsäkatoa. Metsäkatoa on aiheuttanut niin kaivoksen laajentaminen kuin siihen liittyvän tieverkoston rakentaminen. Valen lisääntyvä kaivostoiminta xikrinien alueen läheisyydessä on houkutelut alkuperäiskansojen metsäalueille myös muuta metsäkatoa aiheuttavaa toimintaa. Paitsi, että aluetta ympäröivät viljelijät pyrkivät laajentamaan viljelysmaitaan syvemmälle sademetsiin, lisääntyvä infrastruktuuri ja taloudellinen toiminta houkuttelee paikalle myös satunnaisia tunkeilijoita. Nämä esimerkiksi kaatavat metsästä puita sekä pyydystävät laittomasti eläimiä.⁶⁷

Myös akateemisissa tutkimuksissa kaivosten ja niihin liittyvien infrastruktuurihankkeiden on todettu lisäävään metsäkatoa toiminnan houkutellessa paikalle erilaista taloudellista toimintaa ja asutusta. Tutkimuksen mukaan Amazonissa kaivosten aiheuttamaan epäsuoraan metsäkatoon ei ole lainsäätäjän toimesta puututtu riittävällä tavalla, ja kaivosten aiheuttama metsäkato on paljon luultua merkittävämpää.⁶⁸ Kansalaisjärjestö Global Forest Watchin Global Land Analysis and Discovery GLAD -hankkeen tuottama satelliittipalvelu näyttää metsäkadon lisääntyneen myös xikrinien alueella vuosien 2015–2020 aikana⁶⁹.

Valella on Parán osavaltiossa xikrin-kansan alueen läheisyydessä myös paljon muuta kaivostoimintaa sekä siihen liittyviä infrastruktuurihankkeita. Tätä raporttia varten tehdyissä haastatteluissa nousi esiin myös tähän muuhun Valen toimintaan liittyvä metsäkato. Haastattelun xikrinejä edustavan Katop-ti Xikrinin mukaan Valen Salobo-kaivoksen tieltä on kaadettu muun muassa isolta alueelta kastanjapuita, joita alkuperäiskansat ovat aiemmin hyödyntäneet keräilytaloudessaan. Salobo-kaivoksen laajentamista kuvaavassa teknisessä raportissa on tuotu esiin xikrinien käyttävän kaivosaluetta ruoan keräilyyn⁷⁰.

Xikrinit ovat esimerkki Brasilian Amazonin alkuperäiskansojen tilanteesta. Heikossa asemassa olevat Brasilian alkuperäiskansat taistelevat asuinalueistaan lisääntyvän kaivostoiminnan, siihen liittyvän ympäristön pilaantumisen, laajenevien infrastruktuurihankkeiden ja valvonnan puutetta hyväkseen käyttävien erilaisten tunkeilijoiden puristuksissa.

67 Konsulttiraportti, johon viitattu liittovaltion syyttäjän asiakirjassa Ação civil pública, Procedimento Ad ministrativo nº 1.23.001.000305/2005- 74, s. 22

68 Sonter, L., Herrera, D., Barrett, D., et al., 2017, Mining drives extensive deforestation in the Brazilian Amazon, saatavilla osoitteessa: <https://www.nature.com/articles/s41467-017-00557-w>

69 Global Forest Watch, <https://www.globalforestwatch.org/map>

70 Wheaton, Technical Report – Salobo III Expansion, s. 143, saatavilla osoitteessa: https://s21.q4cdn.com/266470217/files/doc_downloads/2020/03/Salobo-Technical-Report-FINAL.pdf

3.4 OUTOKUMPU SALAILEE OSTOJAAN BRASILIASTA, YHTIÖN YRITYSVASTUUVALVONTA NÄYTTÄYTY OLEMATTOMANA

Outokumpun suurin omistaja on valtion kokonaan omistama sijoitusyhtiö Solidium. Tammikuussa 2021 Solidium omisti 21,69 prosenttia Outokummusta. Yhtiön seuraavaksi suurimmat omistajat ovat Ilmarinen (2,82 %), Kansaneläkelaitos (2,23 %) ja Valtion eläkerahasto (1,64 %).⁷¹

Outokumpu on keskittynyt ruostumattoman teräksen valmistukseen, ja se on alan suurimpia yhtiöitä globaalisti. Euroopassa Outokumpu on markkinajohtaja noin 30 prosentin osuudella ja Yhdysvalloissa toiseksi suurin noin 20 prosentin osuudella⁷². Outokumpun tuotteita markkinoidaan muun muassa rakennus-, prosessi- ja kemianteollisuudelle sekä kuljetusalan ja catering-alan sovelluksiin⁷³.

Outokumpu ei ensin vastannut mitään Finnwatchin toistuviin yhteydenottoihin ja kysymyksiin yhtiön Brasiliaan suuntautuvasta hankinnasta. Yhtiöön oltiin yhteydessä kuusi kertaa yhdeksän kuukauden ajanjaksolla ennen kuin siltä saatiin minkäänlaista vastausta kysymyksiin. Lopulta yhtiö kertoi, että sen yleisenä periaatteena on olla julkistamatta tarkempia tietoja yksittäisistä toimittajista, kumppaneista, asiakkaista tai raaka-ainehankinnoista. Näin ei ole aina ollut: vuonna 2017 yhtiö antoi Finnwatchille hyvin yksityiskohtaisia tietoja alihankkijoistaan Intiasta⁷⁴.

Outokumpun vuoden 2019 vastuullisuusraportin mukaan sen hankinnat Brasiliasta olivat ”yli 50 000 euroa”⁷⁵. Brasilialaista alkuperää voivat olla yhtiön mukaan sekä sen hankkimat

raaka-aineet että laitteet ja niiden varaosat. Näillä tiedoilla Outokumpun sidosryhmien on mahdotonta tehdä päätelmiä arvoketjun riskeistä. Koska tietoja ei ole, yritykselle ei myöskään voida ilmoittaa väärinkäytöksistä tai muista ongelmista sen alihankintaketjussa, vaikka Outokumpu onkin ottanut käyttöön väärinkäytösten raportointikanavan⁷⁶.

Outokumpu kertoo, että sen kaikkien toimittajien ja alihankkijoiden odotetaan noudattavan yhtiön Code of Conductia sekä toimittajavaatimuksia. Yhtiön mukaan se arvioi uusia ja olemassa olevia toimittajiaan, ja jos toimittajavaatimuksia ei täytetä, toimittajilta pyydetään parannussuunnitelma ja osoitus tilanteen kohentumista. Jos tilanne ei muutu, Outokumpu lopettaa ostamisen ko. toimittajalta. Toimittajavaatimuksiin perustuva toimittajien valvonta perustuu yhtiön mukaan itsearviointeihin, seulontoihin ja auditointeihin. Yhtiö kertoo, että suurin osa sen toimittajista käy läpi ”kuukausittaisen seulonnan”, jotta voidaan varmistua, että toiminta on ”soveltuvan regulaation mukaista”.

Outokumpu kertoo selvittäneensä vuonna 2019 suorien materiaalitoimittajiensa ympäristöön, sosiaaliseen vastuuseen ja hallintotapoihin liittyviä riskejä alkuperämaissa. Yhtiön mukaan 20 sen suurinta toimittajaa kattavat 80 prosenttia kaikista suorista materiaalikuiluista. Kuusi toimittajaa tästä ryhmästä sijaitsee maissa, joissa on erilaisia yritys vastuuriskejä (ESG-riskejä⁷⁷). Outokumpu ei suostunut kommentoimaan kuuluuko Vale ja sen Onça Puma -kaivos näiden joukkoon. Outokumpun mukaan sen identifioimilta riskitoimittajia pyydettiin tekemään toiminnastaan itsearviointi ja kaikki pyynnön vastaanottaneet yritykset vastasivat. Outokumpu kertoo, että sen tavarantoimittajien tekemien itsearviointien perusteella vastauksissa ei havaittu ESG-ris-

71 Outokumpu, Suurimmat omistajat 26.1.2021, <https://www.outokumpu.com/fi-fi/investors/outokumpu-share/shareholders>

72 Outokumpu, About, <https://www.outokumpu.com/fi-fi/about-outokumpu> (viitattu 28.1.2021)

73 Solidium, Yritysesittelyt – Outokumpu, <https://www.solidium.fi/fi/omistukset/yritysesittelyt/outokumpu/> (viitattu 28.1.2021)

74 Outokumpu, sähköpostiviestit Finnwatchille, toukokuu 2017

75 Outokumpu, Annual report 2019, Sustainability review, s. 11, saatavilla osoitteessa: <https://www.outokumpu.com/investors/materials>

76 Outokumpu, SpeakUp misconduct reporting, <https://www.outokumpu.com/fi-fi/sustainability/speakup>

77 Lyhenne ESG tulee sanoista environment, social ja governance.

kejä. Vuonna 2019 yhtiö ei myöskään lopettanut ostoja yhdeltäkään tavarantoimittajalta. Finnwatch ei pidä toimittajien itsearviointia riittävänä yritys vastuuriskien arvioimisena.

Vuonna 2020 Outokummun oli tarkoitus aloittaa 20 keskeisimmän tavarantoimittajan auditoinnit ”ESG-kriteerien mukaisesti”. Koronapandemia kuitenkin rajoitti auditointien määrää. Brasiliassa auditointeja paikan päällä ei ole tehty lainkaan. Finnwatch tiedusteli millä standardeilla yritys vastuuauditointeja on suunniteltu tehtävän, ja Outokumpu kertoi auditointien perustuvan IATF 16949- ja ISO 9001 -standardeihin sekä ISO 14001 ja 45000 standardeihin.⁷⁸ Näistä ISO 14001 ja 45000 ovat ympäristöstandardeja ja loput kaksi liittyvät laatuun. Sosiaalisen vastuun standardeja valvonnassa ei käytetä. Outokummun alihankkijoiden valvontaan nimetty henkilö toimii Suomen ulkopuolella eikä yhtiöltä saatu henkilön yhteystietoja.

Outokummun yritys vastuuvälvonta vaikuttaa hajanaiselta ja kriteereiltään epämääräiseltä. Samaan aikaan kun toimittajille on asetettu ylätasoa vaatimuksia ja niille tehdään ”kuukausittaisia seulontoja”, ESG-riskien kartoitus on perustunut itsearviointeihin. ESG-kriteereissä sosiaaliseen vastuuseen ja sitä kautta ihmisoikeuksien kunnioittamiseen liittyvä valvonta ei Outokummussa perustu mihinkään standardiin. Outokummulta kysyttiin tärkeitä kysymyksiä sen auditoinneista ja niissä käytetyistä kriteereistä, mutta näihin ei saatu vastauksia.

Outokumpu ei ole sitoutunut YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskeviin ohjaaviin periaatteisiin. Sen sijaan se on sitoutunut YK:n Global Compact -aloitteeseen. Outokummun Code of Conductista löytyy ylätasoa sitoutuminen ihmisoikeuksien kunnioittamiseen ja ihmisoikeuksien edistämiseen. Code of Conductissa ihmisoikeussitoumusta kuitenkin täsmennetään rajautumaan lähinnä vain ihmisten tasa-vertaiseen ja oikeudenmukaiseen kohteluun.

Outokumpu vakuuttaa toimintansa olevan vastuullista vetoamalla erilaisiin vastuullisuusvertailuihin. Yrityksen mukaan se on saavuttanut EcoVadis-arvioinnissa parhaan platinatason, Prime-tuloksen ISS ESG:n vastuullisuusarvioinnissa sekä valittu alan parhaimman 15 prosentin joukkoon S&P Globalin julkaisemassa Sustainability Yearbook 2021 -vuosikirjassa.⁷⁹ Edellä mainitut arvioinnit ovat kaupallisia palveluita, joista yritykset voivat ostaa itse itselleen yritys vastuuarvioinnin. Arvioinnit eivät ole läpinäkyviä, eivätkä tavallisesti sisällä yritysten toiminnan tai prosessien valvontaa vaan ne perustuvat esimerkiksi itsearviointiin ja mediatietoihin. Finnwatchin näkemyksen mukaan nämä vertailut eivät välttämättä anna oikeaa kuvaa yritysten yritys vastuutyön tasosta.

Outokummun ihmisoikeussitoumusten ja -prosessien heikkoutta on kuitenkin arvioitu myös riippumattomassa ja kriteereiltään sekä aineistoiltaan läpinäkyvämmässä tutkimuksessa.⁸⁰ Tammikuussa vuonna 2021 julkaistu valtioneuvoston tilaama selvitys arvioi Suomessa toimivien yritysten ihmisoikeusvastuutyötä kansainvälisen Corporate Human Rights Benchmarkin (CHRB) kehittämän metodologian avulla. Outokumpu sai raportin toimialakohtaisessa arvioinnissa vain 25,5 prosenttia pisteistä. Se sai nolla pistettä ylimmän johdon sitoutumisesta ihmisoikeuksiin sekä ihmisoikeuksia koskevasta huolellisuusvelvoiteprosessista.

⁷⁹ Outokummun vastaus Finnwatchille 11.2.2021

⁸⁰ Tran-Nguyen, E., Halttula, S., Vormisto, J., et al., 2021, Selvitys suomalaisyritysten ihmisoikeussuorituksen tilasta, saatavilla osoitteessa: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162648/VNTEAS_2020_57.pdf?sequence=1&isAllowed=y

⁷⁸ Outokumpu, sähköposti Finnwatchille 22.1. ja 28.1.2021

Taulukko 1: Selvitys yritysten ihmisoikeusvastuutyöstä – Kaivannaissektorin arvioinnin teemakohtaiset tulokset

Arviointiteemat ja maksimipistemäärät	% -pisteet						
	Afarak	Boliden	Outokumpu	Yara	Suomen Malmi-jalostus	Agnico Eagle	Keskiarvo
Sitoumukset (maks. 10 %)	0	3	1,6	5,2	3,6	5,1	3,1
A.1. Sitoumukset (maks. 5 %)	0	1,7	1,6	2,7	1,1	1,7	1,5
A.2. Yrityksen ylimmän johdon sitoutuminen (maks. 5 %)	0	1,3	0	2,5	2,5	3,3	1,6
Ihmisoikeusvastuun juurruttaminen ja ihmisoikeushuolellisuusvelvoite (maks. 25 %)	0	4,1	3	8,3	0	6,6	3,7
B.1. Ihmisoikeusvastuun juurruttaminen (maks. 10 %)	0	4,1	3	4,5	0	2,3	2,3
B.2. Ihmisoikeushuolellisuusvelvoite (maks. 15 %)	0	0	0	3,8	0	4,4	1,4
C. Valitusmekanismit ja korjaavat toimenpiteet (maks. 15 %)	1,7	1,7	2,5	9,2	5	2,1	3,7
D. Yrityksen ihmisoikeuskäytänteet (maks. 20 %)	1,3	11,9	9,3	7,2	7,1	10,6	7,9
E. Vakaviin syytöksiin vastaaminen (maks. 20 %)	0,5	6,2	5	9,1	4,3	6,6	5,3
F. Läpinäkyvyys (maks. 10 %)	0,3	2,5	4,1	6,1	1,3	3,8	3
Kokonaispisteet	3,8	29,4	25,5	45,1	21,3	34,8	26,7

Lähde: Tran-Nguyen, E., Halttula, S., Vormisto, J., et al., 2021, *Selvitys suomalaisyritysten ihmisoikeussuorittumisen tilasta*. Yritysten arvioinnista saamat kokonaispisteet on korjattu vastaamaan osa-alueista annettuja pisteitä.

Yksi osa yritysvastuuta ja ihmisoikeuksia koskevan huolellisuusvelvoitteen toimeenpanoa on omien ostokäytäntöjen tarkastelu. OECD:n huolellisuusvelvoitteen noudattamiseen keskittynyt opas⁸¹ suosittelee yrityksiä selvittämään ja poistamaan ne yrityksen toimintatavoista johtuvat esteet, jotka saattavat haitata yritysten alihankkijoiden kykyä toimia vastuullisesti. Esimerkkinä tästä mainitaan ostokäytännöt. Outokumpu on tullut julkisuudessa tunnetuksi hintojen polkemisesta. Vuonna 2019 Outokumpu vaati ferronikkelin toimittajiltaan halvempia hintoja vastatakseen Aasiassa sijaitsevien teräsyhtiöiden hintakilpailuun⁸². Tammikuussa 2021 yhtiö lähetti Suomessa alihankkijoilleen kirjeen, jossa se vaati yksipuolisesti hintojen alentamista kymmenellä prosentilla. Kirje tulkittiin uhkailuksi.⁸³

Suomessa Outokumpu on vastustanut YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskeviin ohjaaviin periaatteisiin perustuvaa yritysvastuulainsäädäntöä kansallisella ja EU-tasolla, peräänkuuluttaen ”globaalin tason ratkaisuja” ja itse-sääntelyä.⁸⁴

81 OECD Due Diligence Guidance for Responsible Business Conduct, saatavilla osoitteessa: <https://www.oecd.org/investment/due-diligence-guidance-for-responsible-business-conduct.htm>

82 Argus, Lower feedstock prices needed in Europe: Outokumpu, <https://www.argusmedia.com/en/news/1858808-lower-feedstock-prices-needed-in-europe-outokumpu> (viitattu 29.1.2021)

83 Yle, Outokummun alihankkijoilleen lähettämä kirje tulkittiin uhkaukseksi – Pentikäinen: ”Tylyä ja melko hävytöntä toimintaa”, <https://yle.fi/uutiset/3-11758522> (viitattu 12.2.2021)

84 Lausuntopalvelu, Outokummun lausunto, <https://www.lausuntopalvelu.fi/Fi/Proposal/Participation?proposalId=2e845697-d3c6-4154-af2a-ed371cafa1ce>

3.5 OMISTAJAOHJAUKSEN LINJAUKSET ON SIVUUTETTU

Valtion omistamien yhtiöiden hallinnoinnissa on jo vuosia korostettu yritys vastuun merkitystä. Pääministeri Juha Sipilän hallituksen aikana jo vuonna 2016 laaditussa omistajapolitiittisessa periaatepäätöksessä haluttiin ”edistää vastuullista yritystoimintaa, koska se tukee yhtiöiden maineen rakentamista ja omistaja-arvon kasvua pitkällä aikavälillä”.

Periaatepäätökseen oli tuolloin sisällytetty erillinen liite, joka keskittyi yhteiskuntavastuuseen. Liitteessä yrityksiltä odotettiin ”yritysvastuun vahvaa integroimista liiketoimintaan sekä tavoitteellista yritys vastuun johtamista, mikä perustuu yritysten olennaisten asioiden tunnistamiseen”. Omistajapolitiittisessa periaatepäätöksessä linjattiin myös, että ”yritysten on huomioitava ihmisoikeudet vastuullisesti ja läpinäkyvästi sekä omassa toiminnassaan että alihankintaketjuissaan YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevien periaatteiden mukaisesti. Eri sidosryhmillä on oltava luotettava tapa tuoda yritys johdon tietoon mahdolliset ihmisoikeusloukkaukset.”⁸⁵ Vastaavat kirjaukset löytyvät myös pääministeri Sanna Marinin hallituksen omistajapolitiittisesta periaatepäätöksestä. Lisäksi Marinin hallituksen periaatepäätöksessä on korostettu yhtiöiden vastuuta ilmastonmuutoksen torjunnassa.⁸⁶

Valtion omistuksia Outokummussa hallinnoi Solidium, joka laatii yhtiöille vuosittain myös yhtiökohtaisia yritys vastuuanalyyskejä. Yhtiökohtaisia yritys vastuuanalyysseja ei julkaista⁸⁷. Solidium kuitenkin toteaa, että ”Outokumpu on edelläkävijä ympäristövaikutusten huomi-

oimisessa toimialallaan”.⁸⁸ Kaikista yritys vastuuanalyysseista tehdyn yhteenvedon mukaan Solidiumin salkussa olevien yhtiöiden merkittävimmät yritys vastuuriskit liittyvät niiden toimitusketjujen hallintaan.

Koska Solidiumin yritys kohtaisista analyyseista ei saa tietoa, on epäselvää onko omistajaohjauksessa havaittu puutteita Outokummun yritys vastuutoiminnassa. Solidiumin vuosikertomukset eivät tähän viittaa. Esimerkiksi vuoden 2018 vuosikertomuksessaan se kertoi, ettei kuluneella tilikaudella omistusyhtiöissä ilmennyt yritys vastuuongelmia, jotka olisivat edellyttäneet omistajan – Solidiumin – reagoitua. Solidiumin mukaan tällainen ”vakaa, kiitettävä tilanne on Solidiumin omistussalkussa vallinnut jo joidenkin vuosien ajan”. Samana vuonna Solidium kertoi perehtyneensä alkuperäiskansojen oikeuksiin yritys vastuukysymyksenä.⁸⁹ Vuonna 2018 brasilialainen oikeusistuin määräsi Outokummun alihankkijan Valen maksamaan xikrin-kansalle joen myrkyttämisestä 26,8 miljoonaa dollaria⁹⁰. Outokumpu ei vielä tuolloin ollut tehnyt mitään ihmisoikeuksien huomioimiseksi alihankintaketjuissaan omistajaohjauspolitiikan odottamalla tavalla. Yhtiö ei myöskään ollut sitoutunut eikä toimeenpannut ihmisoikeus vastuun kannalta keskeisiä YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevia ohjaavia periaatteita.

Finnwatchille lähettämässä vastauksessa Outokumpu kertoi seuraavina askeleinaan aloittavansa selvityksen YK-periaatteisiin sitoutumisesta.⁹¹

85 Valtion omistajapolitiikkaa koskeva periaatepäätös, 2016, saatavilla osoitteessa: <https://vnk.fi/documents/10616/5661433/Valtion+omistajapolitiikkaa+koskeva+periaatep%C3%A4%C3%A4t%C3%B6s+2016>

86 Valtioneuvoston omistajapolitiittinen periaatepäätös, 2020, s. 9, saatavilla osoitteessa: https://vnk.fi/documents/10616/5661433/Valtioneuvoston+omistajapolitiittinen+periaatep%C3%A4%C3%A4t%C3%B6s_08042020.pdf/fde12e21-f85e-4ff8-f5c7-5110301944eb/Valtioneuvoston+omistajapolitiittinen+periaatep%C3%A4%C3%A4t%C3%B6s_08042020.pdf

87 Solidium, sähköposti Finnwatchille 29.1.2021

88 Solidium, Outokumpu, <https://www.solidium.fi/fi/omistukset/yritysesittely/outokumpu/> (viitattu 11.2.2021)

89 Solidium, Vuosikertomus 2018, saatavilla osoitteessa: <http://www.e-julkaisu.fi/solidium/vuosikertomus-2018/mobile.html#pid=14>

90 Mining.com, Vale told to pay \$26.8m in damages to indigenous tribes, <https://www.mining.com/vale-told-pay-26-8m-damages-indigenous-tribes/>

91 Outokumpu, vastaus Finnwatchille 11.2.2021

Brasilian ja EU:n välistä kauppaa yritetään lisätä – Mercosur-kauppasopimuksen kestävä kehityksen kirjaukset ovat heikkoja

Mercosur-vapaakauppasopimuksen neuvottelut käynnistettiin Euroopan unionin sekä Argentiinan, Brasilian, Paraguayn ja Uruguayn kanssa kesällä 1999⁹². Sopimuksen sisällöstä päästiin maiden kesken sopuun 20 vuotta myöhemmin kesällä 2019 mutta EU-jäsenmaat eivät ole vielä hyväksyneet sitä⁹³. Kauppasopimuksen tarkoituksena on lisätä maiden välistä kauppaa vapauttamalla yli 90 prosenttia Mercosur-maiden ja EU:n välisestä kaupasta poistamalla kiintiöitä ja tullimaksuja. Joillekin tuotteille kuten naudanlihalle ja broilerille asetetaan sopimuksessa edelleen tuontiikiintiöitä.

Mercosur-maista tuotavalle lihalle asetettavilla tuontiikiintiöillä on pyritty vastaamaan sopimuksen ympäristövaikutuksia koskevaan kritiikkiin. Liha ei kuitenkaan ole ainoa metsäkatoa ruokkiva tuote, ja myös muulla maataloudella sekä lisääntyvällä kaivosteollisuudella kiihdytetään metsäkatoa. Kaikki lisääntyvä raaka-ainekauppa voi lisätä maankäyttöpaineita ja johtaa sitä kautta suoraan tai epäsuorasti niin metsien hakkuisiin kuin ihmisoikeusongelmiin.

Mercosur-kauppasopimuksesta julkaistut sopimusluonnokset⁹⁴ sisältävät kauppaa ja kestävä kehitystä koskevan 15 sivua pitkän luvun. Luku sisältää artiklat muun muassa ilmastomuutoksen torjunnasta, metsien kestävästä käytöstä sekä biodiversiteetistä. Sopimuksen kunnianhimon arvioimisessa keskeistä on, millä tavalla kestävä kehityksen kirjauksia toimeenpannaan.

Mercosur-sopimus jättää kaikille sopimusapuolille laajan oikeuden päättää omasta lainsäädännöstään ja ympäristöpolitiikastaan. Tätä voidaan pitää välttämättömänä maiden suvereniteetin ja demokratian toteutumisen kannalta, mutta Brasilian tapauksessa se jättää EU:lle heikot mahdollisuudet puuttua sademetsätuhoja kiihdyttäviin toimiin.

Kestävä kehitystä koskevan luvun⁹⁵ kirjaukset ovat yleisellä tasolla, ja rakentuvat lähinnä jo olemassa olevien sopimusten ja sitoutumusten päälle. Sopimuksessa viitataan esimerkiksi Pariisin ilmasopimukseen, joka ei aseta maille laillisesti sitovia päästövähennystavoitteita. Pariisin sopimuksen puitteissa maat laativat itse omat kansalliset toimenpidesuunnitelmansa ja tavoitensa, joiden edistymistä ne itse arvioivat. Mekanismiin ei sisälly sanktioita.

92 Euroopan komissio, The EU-Mercosur trade agreement, Questions and Answers, saatavilla osoitteessa: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2019/june/tradoc_157953.pdf

93 Euroopan komissio, tiedote 28.6.2019, <https://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=2039>

94 Euroopan komissio, EU-Mercosur trade agreement: The Agreement in Principle and its texts, <https://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=2048>

95 Euroopan komissio, Text of the EU-Mercosur trade agreement: Trade and sustainable development, saatavilla osoitteessa: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2019/july/tradoc_158166.%20Trade%20and%20Sustainable%20Development.pdf

Omassa toimenpidesuunnitelmassaan Brasilia on luvannut leikata kasvihuonekaasupäästöjään 37 prosenttia vuoden 2005 tasosta vuoteen 2025 mennessä, ja 43 prosenttia vuoteen 2030 mennessä. Maa on sitoutunut myös laittoman metsäkadon torjuntaan ja kunnostamaan sekä uudelleen metsittämään 12 miljoonaa hehtaaria sademetsää.⁹⁶ Useat asiantuntijat ovat arvioineet, että Brasilia ei tule pääsemään vuodelle 2030 aikataulutettuihin tavoitteisiinsa.⁹⁷

Brasilia on tehnyt edellisen hallinnon aikana kunnianhimoisia kansallisia Pariisin sopimukseen liittyviä toimeenpanosuunnitelmia ja luvannut muun muassa pysäyttää laittomat sademetsähakkuut sekä metsittää miljoonia hehtaareja aiemmin hakattua metsää. Jair Bolsonaro on kuitenkin vienyt maan politiikkaa täysin toiseen suuntaan.

96 Brazilian Pariisin ilmast sopimukseen liittyvät kansalliset sitoumukset ovat saatavilla osoitteessa: <https://www4.unfccc.int/sites/ndcstaging/PublishedDocuments/Brazil%20First/BRAZIL%20INDC%20english%20FINAL.pdf>

97 Mongabay, Bolsonaro's Brazil unlikely to achieve Paris Agreement goals: experts, <https://news.mongabay.com/2019/09/bolsonaros-brazil-unlikely-to-achieve-paris-agreement-goals-experts/> (viitattu 15.10.2020)

4. Yhteenveto

Outokumpu on vähintään vuodesta 2016 asti ostanut ferronikkeliä lukuisissa yritysvastuukohuissa ryvettyneeltä, sijoittajien mustalla listalla olevalta Valelta Onça Puman kaivoksesta ilman, että alihankkijan toimintaa on uskotavasti valvottu.

Sinä aikana kun Outokumpu on tehnyt kaivoksesta ostoja, kaivos on pilannut xikrin-alkuperäiskansan alueelle ulottuvan Cateté-joen terveydelle vaarallisilla raskasmetalleilla. Parán yliopiston tutkimusten mukaan metalleja on päätenyt jokeen niin kaivoksesta johtuvan metsäkadon aiheuttaman huuhtoutumisen kuin kaivosalueelle luvottomasti asetettujen putkien kautta. Finnwatch pyysi Valelta kommenttia tätä raporttia varten, mutta yhtiö kieltäytyi vastaamasta.

Cateté-joen pilaantumisen myötä xikrinien elimistöön on kertynyt haitallisia aineita, joilla voi olla katastrofaalinen vaikutus kansan terveyteen ja syntyvyyteen. Xikrinit kertovat erilaisten raskasmetalleihin liittyvien sairauksien lisääntyneen alueella. Alkuperäiskansan edustajat kertovat myös, että he ovat joutuneet luopumaan niin taloudellisesti kuin kulttuurisesti heille tärkeistä asioista kuten perinteisestä kalastuksesta. Xikrinit katsovat, että Vale on toiminnallaan vaarantanut alkuperäiskansan tulevaisuuden.

Finnwatch katsoo, että YK:n ihmisoikeuksia ja yritystoimintaa koskevien ohjaavien periaatteiden mukaisesti Outokumpu on myötävaihtanut xikrinien ihmisoikeuksien loukkamiseen. Yritys on laiminlyönyt ihmisoikeuksia koskevaa huolellisuusvelvoitettaan, ja sen yritys vastuuprosessit vaikuttavat kehittymättömiltä. Outokumpu toimii läpinäkymättömästi, ei kerro alihankkijatietojaan eikä siltä saatu selkeitä vastauksia yhtiön yritys vastuutyön sisällöstä ja laajuudesta. Vaikka sen oma yritys vastuutyö on ollut riittämättömällä tasolla se on vastustanut Suomessa sitovaa yritys vastuusääntelyä vetoamalla itsesääntelyyn.

YK:ssa hyväksytyt ihmisoikeuksia ja yritystoimintaa koskevat ohjaavat periaatteet edellyttävät valtioilta erityistä vastuuta valtion omistamalta yritystoiminnalta. Suomessa on valtio-omisteisten yhtiöiden ihmisoikeusvastuun osalta laadittu omistajaohjauspoliittisia linjauksia jo pitkään, ja jo Juha Sipilän hallitus peräänkuulutti yhtiöiltä ihmisoikeuksien huomioimista niiden alihankintaketjuissa YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevien periaatteiden mukaisesti. Omistajapoliittisia linjauksia ei kuitenkaan ole viety Outokummussa käytäntöön. Outokummun osalta omistajaohjauksesta vastaa Solidium.

Onça Puman tapaus on myös esimerkki laajemmista ongelmista luonnonvarojen käytössä. Brasilian alkuperäiskansat kamppailevat olemassa olostaan kaivosteollisuuden paineessa. Brasiliassa kaivostoimintaa pyritään entisestään lisäämään, ja presidentti Jair Bolsonaro on yrittänyt avata kaivoshankkeille uusia alueita myös alkuperäiskansojen mailla. Myös tässä raportissa tarkastellun ferronikkelin ja rikastetun nikkelin⁹⁸ kysyntä on kääntynyt nousuun muun muassa sähköautojen akkujen kysynnän lisääntyessä, ja monia jo aiemmin hylättyjä kaivoksia tai keskeytettyjä projekteja on käynnistetty viime vuosina uudelleen.⁹⁹ Onça Puman lisäksi Amazonasin alueella on käynnistetty myös uusia nikkelikäivoshankkeita.¹⁰⁰

Kaikella luonnonvarojen hyödyntämisellä on usein suoraan tai epäsuorasti vaikutusta metsien käyttöön. Metsien hiilinielujen ja -varastojen, biodiversiteetin sekä alkuperäiskansojen oikeuksien suojelussa on siten kysymys paitsi

98 USGS, Nickel Statistics and Information, <https://www.usgs.gov/centers/nmic/nickel-statistics-and-information> (viitattu 31.8.2020)

99 Ibid.

100 Tuorein ja suurin näistä on Horizonte Minerals -yhtiön Araguaia-hanke. Valmistuessaan kaivos tuottaa vuosittain 52 000 tonnia ferronikkeliä NS Energy, Araguaia Nickel Project, Para, <https://www.nsenergybusiness.com/projects/araguaia-nickel-project-para-brazil/> (viitattu 31.8.2020)

yritysten ihmisoikeuksia ja ympäristöä koskevan huolellisuusvelvoitteen toimeenpanosta, mutta myös tarpeesta vähentää materiaalien käyttöä.

5. Suositukset

YRITYKSILLE

- Outokummun on sitouduttava YK:n ihmisoikeuksia ja yritystoimintaa koskeviin ohjaaviin periaatteisiin ja käynnistettävä ihmisoikeuksia koskeva huolellisuusvelvoiteprosessi. Osana tätä prosessia yrityksen on kartoitettava omaan toimintaansa ja arvoketjuihinsa liittyvät ihmisoikeusriskit, arvioitava oma osallisuutensa niihin, laadittava toimenpidesuunnitelma riskeihin puuttumiseksi sekä korjattava haitalliset ihmisoikeusvaikutukset, joita se on aiheuttanut tai joiden aiheutumiseen se on myötävaikuttanut. Huolellisuusvelvoiteprosessista ja korjaavista toimenpiteistä on raportoitava julkisesti.
- Tätä raporttia laadittaessa Vale ja xikrinit sopivat 12 kuukauden tauon Onça Pumaan liittyviin oikeusprosesseihin. Sopimuksen aikana Vale maksaa korvauksia xikrineille ja jatkaa joen pilaantumisen tutkimista. Outokummun on yhdessä kaivoksen muiden ostajien kanssa varmistettava, että Vale pysyy sopimuksessa ja ryhtyy välittömiin toimenpiteisiin Cateté-joen puhdistamiseksi ja uusien jätevesivuotojen ehkäisemiseksi.

PÄÄTTÄJILLE

- Puutteet Outokummun ihmisoikeusriskien arvioinnissa kertovat, että valtion omistajaohjauspolitiikan linjauksia ei ole viety aktiivisesti täytäntöön. Solidiumin tulee olla selvillä jokaisen salkkuyhtiönsä yritys vastuutyöstä, ja ohjata aktiivisesti yritysten toimintaa hallituksen omistajaohjauspoliittisten linjausten mukaiseksi. Viime kädessä linjausten toimeenpanosta vastaa valtioneuvoston kanslian omistajaohjausosasto sekä omistajaohjauksesta vastaava ministeri.
- Suomen tulee edistää aktiivisesti kunnianhimoista huolellisuusvelvoitteeseen perustuvaa yritys vastuulainsäädäntöä Euroopan unionissa. Mikäli parhaillaan komission valmistelussa oleva yritys vastuulainsäädäntö ei etene, Suomen tulee edetä asiassa kansallisesti.
- Suomen tulevassa biodiversiteettistrategiassa tulee asettaa konkreettiset tavoitteet Suomen negatiivisten biodiversiteettivaikutusten vähentämiseksi myös Suomen rajojen ulkopuolella ja pyrkiä vähentämään luonnonvarojen käyttöä Suomessa.

KANSALAISILLE

- Kansalaisten tulee vaatia päättäjiltä ripeitä toimia yritys vastuulainsäädännön laatimiseksi ja voimaan saattamiseksi Euroopan unionin alueella.
- Tarpeettomalla kuluttamisella voi olla suoraan tai epäsuorasti vaikutuksia luonnon monimuotoisuuteen sekä raaka-aineesta riippuen myös alkuperäiskansojen oikeuksiin. Kaikkea tarpeetonta kuluttamista ja energian käyttöä tulee vähentää.

Finnwatch ry
Malminrinne 1B, 2.krs
00180 Helsinki
info@finnwatch.org
www.finnwatch.org
[@Finnwatch1](https://twitter.com/Finnwatch1)